

γράμματα

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΕΧΝΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΥ

και τέχνες

σελίδες
για τον Γιώργο Ιωάννου

γράφουν:
Γιώργος Αράγης,
Παν. Μουλλάς,
Anna Zimbone

- **Αλέξ. Αργυρίου**, *Η πρόσληψη του πεζογραφικού έργου του Αντρέα Φραγκιά*
- **Έρη Σταυροπούλου**, *Η πορεία του Ανδρέα Καρκαβίτσα*
- **Δημήτρης Τσατσούλης**, *Ιστορία και Μυθιστορία*
- **Λίτσα Χατζοπούλου**, *Όταν η αλήθεια της ιστορίας συμπίπτει με την αλήθεια της φιλοσοφίας*
- **Άλκηστις Σουλογιάννη**, *Για τον Σπύρο Αργύρη*

Δύο ποιοτικά γνωρίσματα του αφηγηματικού λόγου του Γιώργου Ιωάννου*

του Γιώργου Αράγη

Το πρώτο από τα γνωρίσματα είναι η έλλειψη ρητορικότητας και το άλλο η συμφωνία ανάμεσα σε ό,τι δηλώνουν και υποδηλώνουν τα κείμενα ως δίωμα. Ας τα δούμε με κάποια συντομία αρχίζοντας από το πρώτο.

α) Έλλειψη ρητορικότητας. Ο γραπτός λόγος, καθώς είναι γνωστό, διατηρεί τα χαρακτηριστικά του προφορικού από τον οποίο κατάγεται. Στον προφορικό τα κύρια στοιχεία της ρητορικότητας – αν εξαιρέσουμε το στόμφο ως αγοραίο δεδομένο – είναι η ένταση της φωνής και η φορά του «μηνύματος». Η ένταση της φωνής σαν μέγεθος ανάλογο της υποτιθέμενης αλήθειας ή της συγκίνησης που κατέχει τον ομιλητή και όχι ως μέσο να ακουστεί σε μεγάλη απόσταση. Στις αγορεύσεις η ένταση της φωνής είναι αισθητά ανεβασμένη και το «μήνυμα» έχει πάντοτε φορά προς κάποιο ακροατήριο. Αυτά τα δύο στοιχεία προσδίδουν στο ρητορικό λόγο έντονα εξωστρεφή χαρακτηριστικά. Περιγράφοντας στον κόσμο των κειμένων παρατηρούμε ότι διαθέτουν δύναμη ένταση φωνής και «μήνυμα» κάποιας φοράς. Έχουμε συνεπώς τη δυνατότητα, όταν διαβάζουμε ένα κείμενο, να διακρίνουμε τα χαρακτηριστικά αυτά. Αναφορικά με την ένταση της φωνής υπάρχει μεγάλο φάσμα διαβαθμίσεων. Έχουμε δηλαδή γραφτά τα οποία είναι κραυγαλέα, γραφτά τα οποία δεν είναι καθόλου και γραφτά ενδιάμεσα. Από τ' άλλο μέρος, στις μορφές του γραφτού λόγου που παρουσιάζουν αντιστοιχία με τον ρητορικό προφορικό, το «μήνυμα» έχει φορά προς ένα δύναμη ακροατήριο. Σ' αυτές τις περιπτώσεις το ακροατήριο αποτελεί μέρος της λειτουργίας των κειμένων. Εμπεριέχεται δηλαδή στα κείμενα ως στόχος που στήνεται απέναντί τους και προς τον οποίο απευθύνονται. Πρόκειται για ένα κοινό που δεν ταυτίζεται με το πραγματικό αναγνωστικό κοινό που είναι ο δυναμικός αποδέκτης κάθε μορφής γραπτού λόγου. Η διαφορά βρίσκεται στο γεγονός ότι το πρώτο – των ρητορικών κειμένων – αποτελεί κειμενικό συστατικό, ενώ το δεύτερο είναι εξωκειμενικό. Ό,τι συνεπώς χαρακτηρίζει σχετικά τα ρητορικά γραφτά είναι πως το «μήνυμά» τους απευθύνεται σ' ένα ακροατήριο που εμπεριέχει η ίδια η δομή τους. Φυσικά το «μήνυμα» αυτό, εφόσον απευθύνεται οπωσδήποτε σε ακροατήριο, είναι εξωστρεφές. Υπάρχουν όμως πολλά κείμενα στα οποία το «μήνυμα» δεν είναι εξωστρεφές. Με την έννοια ότι δεν προϋποθέτει την ύπαρξη κάποιου δύναμη ακροατηρίου, αλλά μια εσωτερική ανάγκη του υποκειμένου. Τότε το «μήνυμα» αναλώνεται από το ίδιο το υποκείμενο. Παράδειγμα οι ανυπόκριτοι μονόλογοι.

Σχετικά με τα παραπάνω, στο αφηγηματικό έργο του Ιωάννου, ο καθένας φαντάζομαι θα συμφωνεί, πως ο λόγος του αρθρώνεται κατά το πρότυπο της χαμηλόφωνης ομιλίας. Κι αυτό σημαίνει πως έχει ένταση φωνής πολύ χαμηλή. Επίσης, στην πλειονότητα τουλάχιστο, τα πεζογραφήματά του αποτελούν λόγο «εις εαυτόν». Λόγο που δεν στήνει απέναντί του κάποιο ακροατήριο για να απευθύνεται σ' αυτό. Ενδεικτικό από την άποψη αυτή είναι ότι πολλά κείμενα του συγγραφέα έχουν μορφή μονολόγου. Ας σημειωθεί πως αυτός ο χαμηλόφωνος και εσωστρεφής λόγος αρθρώνεται ανεξάρτητα από την τεχνική των κειμένων. Ανεξάρτητα π.χ. από το γραμματικό πρόσωπο, τον τύπο του αφηγητή τους, τον θεματικό ή συνειρμικό τρόπο της συγκρότησής τους κ.λπ.

Στο σημείο τούτο θα ήθελα να σας διαβάσω δειγματοληπτικά ένα μικρό κομμάτι από πεζό του Ιωάννου. Είναι οι δυο πρώτες παράγραφοι από το «Φτερούγα σκοτεινή» που βρίσκεται στο διδύμο του *Για ένα φιλότιμο*.

«Συνήθως λυγώ τα σαββατόβραδα, και μόλις νυχτώνει για καλά, τραβάω, σαν τον κλέφτη, κατά την κορφή του δουνού που κρέμεται από πάνω μας. Δεν είμαι ούτε φυσιολάτρης, ούτε ορειδότης: είμαι μάλλον άλλος άνθρωπος εκείνες τις στιγμές, και χωρίς κανένα έλεγχο σκαρφαλώνω για να δω τη μακρινή ανταύγεια απ' τα φώτα της χαμένης πρωτεύουσας. Ακόμα κι όταν υπάρχει συννεφιά προς τα κει, πλανιέται πάνω της μια κοκκινίλα, που μου δείχνει το μέρος. Κάθομαι και κοιτάζω με τις ώρες κουνκουλωμένος με το απόλυτο σκοτάδι. Μου έρχεται να δώσω μια και να πετάξω προς τα κεί. Φυσικά ξέρω πού θα καταλήξω. Ίσως όμως να μην πέσω μόνο εκεί που νομίζω: έχει και το κατρακύλισμα καμιά φορά τα καλά του.

»Μέσ σ' ένα ξέφωτο, κοντά στο μονοπάτι, βρίσκεται ένας ομαδικός τάφος. Λοξοδρομώ πάντα και στέκομαι για λίγο. Αυτό με συνεφέρει στα συγκαλά μου. Μικρά και μεγάλα δέντρα φυτρώνουν τριγύρω, σα φτερούγα σκοτεινή που τους σκεπάζει. Στις πλαγιές, που υψώνονται, κυριαρχούν οι πεζούλες, τα χτιστά χωραφάκια, ίδια με σκαλιά ή μάλλον με κερκίδες αρχαίου θεάτρου. Λένε πως προτού τους εκτελέσουν τους υποχρέωσαν να γδυθούν εντελώς. Οι δολοφόνοι ήταν με γούστο, ίσως αρχαιολάτρες. Κι όμως μακάρι να μπορούσε να ταφεί κανείς έτσι, χωρίς διακρίσεις. Είναι αμέτρητος ο χρόνος που περιμένει, και οριστική, αν γίνει, η διάκριση.»

Ελπίζω το απόσπασμα, που στη θέση του θα μπορούσε να 'ναι οποιοδήποτε άλλο από το έργο του συγγραφέα, να ήταν πειστικό για όσα προανέφερα.

β) Συμφωνία ανάμεσα σε ό,τι δηλώνουν και υποδηλώνουν τα κείμενα ως βίωμα.¹

Έχω τη γνώμη πως ο γραφτός λόγος είναι αποκαλυπτικός σε δυο διαφορετικά επίπεδα, από τα οποία οι συγγραφείς ελέγχουν μόνο το ένα. Από τα δυο το ένα αντιπροσωπεύει τη δηλωτική λειτουργία του λόγου, η οποία είναι κατεξοχήν ρητή και συντελείται με συγκεκριμένα λεκτικά στοιχεία. Ενώ το άλλο αντιπροσωπεύει την υποδηλωτική λειτουργία, η οποία είναι άρρητη και δγαίνει ανάμεσα από τις σειρές των κειμένων. Οι συγγραφείς ελέγχουν την πρώτη λειτουργία, με την έννοια ότι έχουν την ευχέρεια να τη χειραγωγούν ανάλογα με ό,τι θέλουν να εκφράσουν. Δεν ελέγχουν όμως το ίδιο τη δεύτερη η οποία εκδηλώνεται ανεξάρτητα από τη θέλησή τους. Τούτο συμβαίνει χάρη σε μια θεμελιώδη ιδιότητα του λόγου να αποκαλύπτει τη σχέση του συγγραφέα με το εκφραζόμενο. Για να γίνω σαφέστερος θα χρησιμοποιήσω ένα σχήμα. Από τη γραφή ως την ανάγνωση υπάρχουν τρεις συντελεστές: ο συγγραφέας, το κείμενο και ο αναγνώστης. Ο συγγραφέας εκφράζει κάτι με συγκεκριμένα λεκτικά στοιχεία. Συγκροτεί έτσι ένα κείμενο που καλύπτει εκφραστικά αυτό το κάτι. Εδώ ο συγγραφέας είναι κύριος των μέσων που χρησιμοποιεί και τα κατευθύνει κατά βούληση. Το συντελεσμένο τώρα κείμενο αποκαλύπτει στον αναγνώστη αυτό που εξέφρασε ο συγγραφέας, αλλά ταυτόχρονα και κάτι άλλο: τη σχέση του συγγραφέα με το εκφραζόμενο. Κι αυτό θα πει ότι αποκαλύπτει τη γνησιότητα ή μη του δηλούμενου ως βιώματος. Αυτή η δεύτερη αποκαλυπτική λειτουργία του λόγου δεν προκύπτει, όπως έχω πει, από συγκεκριμένα λεκτικά στοιχεία, αλλά ανάμεσα από τις σειρές των κειμένων. Πρέπει να πω ότι η υποδήλωση για την οποία μιλώ είναι άσχετη προς το γλωσσολογικό όρο *συνυποδήλωση* ή *συνδήλωση* που έχει πολύ διαφορετικό νόημα. Το κείμενο λοιπόν, μολονότι παράγεται από το συγγραφέα να εκφράσει κάτι, από τη μεριά του αναγνώστη παρουσιάζεται δισημάντο: δηλώνει ό,τι έγραψε ο συγγραφέας και ταυτόχρονα υποδηλώνει τη βιωματική εγκυρότητα ή μη της συγγραφικής πράξης. Η γραφική παράσταση αυτής της σχέσης θα μπορούσε να είναι η ακόλουθη:

$\Sigma \rightarrow K \rightarrow A^*$

Πολλά κείμενα που γράφονται καθημερινά για να 'ναι λογοτεχνικά, αποτυχαίνουν να είναι από την πλευρά του περιεχομένου τους. Είτε γιατί οι συγγραφείς τους υπηρετούν εξωισθητικούς σκοπούς (ιδεολογικούς, εμπορικούς κ.λπ.), είτε γιατί αυτοεπιαναλαμβάνονται, είτε απλώς γιατί είναι ανεπαρκείς. Σ' όλες αυτές τις περιπτώσεις παρουσιάζεται σαν βίωμα ό,τι τα κείμενα δηλώνουν. Αλλά και σ' όλες αυτές τις περιπτώσεις τα ίδια κείμενα υποδηλώνουν τη βιωματική τους ένδεια. Έτσι εκδηλώνεται η ανεξαρτησία του λόγου να υποδηλώνει το πραγματικό δάθρο της κάθε συγγραφικής πράξης. Αν δεν συνέβαινε αυτό τότε ο ποιοτικός έλεγχος των έργων και μαζί η κριτική της λογοτεχνίας θα ήταν ανέφικτα. Αν υποθέσουμε τώρα ότι ένας συγγραφέας εκφράζει ορισμένο βίωμα στις πραγματικές του διαστάσεις, σύμφωνα με τα προηγούμενα, το κείμενό του θα υποδηλώνει ακριβώς το ίδιο πράγμα: ότι δηλαδή υπάρχει εκφρασμένο το ορισμένο βίωμα. Συνεπώς στην περίπτωση αυτή διαφορά, ανάμεσα σε ό,τι δηλώνει και υποδηλώνει το κεί-

μενο ως βίωμα, δεν υπάρχει. Φυσικά σχηματοποιώ, αλλά αναγκαστικά για λόγους συντομίας και ευκρίνειας.

Αναφορικά με την περίπτωση του Ιωάννου έχω τη γνώμη ότι δύσκολα θα εντοπίσει κανείς στα πεζογραφήματά του αλλότρια κίνητρα. Ο συγγραφέας αυτός έγραφε όταν είχε κάτι ουσιαστικό να πει. Ουσιαστικό για τον εαυτό του και για τους άλλους. Και πάντως ποτέ νομίζω δεν έγραφε με ελαφριά καρδιά «πουλώντας» τον αναγνώστη. Από διαίσθηση και υπαρκτική έφεση είχε ψηλά στη συνείδησή του το ευνόητο δέον της συγγραφικής πράξης. Από την άποψη αυτή ο λόγος των πεζογραφήματων του, υποδηλώνοντας την πηγή του, μας παραπέμπει σαφώς στην ενδοχώρα μιας ύπαρξης βιωματικά πλούσιας και ενεργής. Καθόλου παράξενο έτσι που στην πλειονότητα τουλάχιστο των αφηγημάτων του δεν υπάρχει διάσταση ανάμεσα σε ό,τι δηλώνουν και υποδηλώνουν ως βίωμα. Εδώ θα μπορούσα να απαριθμήσω ως πειστήριο έναν μακρύ κατάλογο από τίτλους κειμένων. Ο καθένας φαντάζομαι τα υποθέτει. Θα μου επιτραπεί ωστόσο να παραθέσω λίγες σειρές από το «Εις εαυτόν» του συγγραφέα, όπου αναφέρονται οι σχετικές αντιδράσεις του όταν έγραψε τα πρώτα πεζογραφήματα.

«Εκεί επάνω, κατά τα μέσα του Σεπτεμβρίου του 1961, έγραψες τα πρώτα πεζά σου και μάλιστα με την ακόλουθη σειρά: “Οι κότες”, “Τα λαϊκά σινεμά”, “Ο φόβος του ύψους”. Ήταν τόσο πιεσμένα μέσα σου όλα αυτά, ώστε κάθε φορά που στρωνόσουν έδγαινε κι από ένα. Και ήταν από την αρχή τέλεια. Αλλά η υποψία σου για το γλήγορο γράψιμο σε έκανε να τα βλέπεις και να τα ξαναβλέπεις επί ημέρες, ώσπου να θεβαιωθείς ότι δεν διέπραξες καμιά ελαφρότητα [...] Για σένα “η αποκάλυψη του Θεού”, όπως μας της παραδίνουν οι μεγάλοι μυστικοί συγγραφείς, ήταν το γράψιμο αυτών των πεζογραφήματων. Και το σπουδαιότερο αλλά και διαφορετικότερο από τις περιγραφόμενες αποκάλυψεις, είναι ότι παρέμεινε μόνιμη, σταθερή και ριζωμένη μέσα σου όλα αυτά τα χρόνια. Από εκεί αντλείς το κουράγιο, που σκανδαλίζει καμιά φορά τους μόνιμα κλονισμένους. Όχι, δεν είναι άγνοια των συνθηκών του βυθού, είναι βαθιά γνώση.»²

* Ανακοίνωση στο συνέδριο που οργάνωσε το Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, στις 9 και 10 Νοεμβρίου 1995, με θέμα *Γιώργος Ιωάννου-δέκα χρόνια μετά*.

** Όπου, Σ=συγγραφέας, Κ=κείμενο, Α=αναγνώστης, =δήλωση, =υποδήλωση.

1. Με τη λέξη βίωμα εννοώ το μοναδικό και ανεπανάληπτο γεγονός που περιβάλλεται το λόγο σ' ένα λογοτεχνικό έργο. Το γεγονός δηλαδή που καταξιώνει τη λογοτεχνική πράξη από την πλευρά του περιεχομένου και αποτελεί το «κινούν αίτιόν» της.

2. Γιώργος Ιωάννου, *Η πρωτεύουσα των προσφύγων*, «Κέδρος», Αθήνα, 1984, σελ. 225.

